A large, textured, black letter 'П' (Psi) serves as a background for the title. The letter is filled with a dense, grainy pattern.

**ПСИХОЛОГІЧНІ
ПЕРСПЕКТИВИ**

*Psychological
Prospects*

**ВІСНИК 7
2005**

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту соціальної та політичної психології АПН України (протокол № 10/05 за 29 листопада 2005 р.) і видавничою радою Волинського державного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 за 02.02.2006 р.)

Редакційна рада:

Микола Слюсаревський – голова редакційної ради;
Ксенія Абульханова-Славська (Росія), *Роман Арцишевський*,
Марта Богачевська-Хом'як (США), *Михайло Костицький*,
Ігор Коцан, *Василь Кремень*, *Ігор Пасічник*

Редакційна колегія:

Віталій Татенко – головний редактор; *Вадим Васютинський*,
Жинна Вірна – заступники головного редактора;
Олена Донченко, *В'ячеслав Казміренко*, *Олександр Лактіонов*,
Лідія Орбан-Лембрик, *Олена Старовойтенко*, *Тетяна Титаренко*,
Наталія Чепелєва, *Микола Бабій*, *Ірина Жадан*, *Олексій Колісник*,
Паоло Фролов, *Олександра Хлівна* –
члени редакційної колегії

Засновники: Волинський державний університет імені Лесі Українки,
Інститут соціальної та політичної психології АПН України

*Включено ВАК України до переліку наукових фахових видань
із психологічних спеціальностей*

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, пр. Волі, 13
Тел.: (0332) 72-35-52 (у Луцьку); (044) 425-24-08 (у Києві)
Факс: (044) 425-45-56 (у Києві)
Ел. пошта: lutsk.vezha@gmail.com (у Луцьку); ispp@skif.com.ua (у Києві)
Свідоцтво Держкомінформу України KB № 4717 від 06.12.2000 р.

Видавець: Волинський державний університет ім. Лесі Українки
(43025 м. Луцьк, пр. Волі, 13)
Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 590 від 07.09.2001 р.

© Волинський державний університет
імені Лесі Українки, 2005
© Інститут соціальної та політичної
психології АПН України, 2005

ПСИХОЛОГІЯ МАЙБУТНЬОГО. МАЙБУТНЄ ПСИХОЛОГІЇ

Олена Донченко

ФРАКТАЛЬНІСТЬ ДУШІ І ДУХ СУБ'ЄКТНОСТІ ЯК ЦІЛІСНИЙ МЕХАНІЗМ САМОРОЗВИТКУ

Психіка. Патерн і структура. Що таке світова психіка, або первинна матерія, знає достеменно тільки Бог. У науці, зокрема в психології, на такі запитання намагаються відповісти дослідження, виконані в постнекласичній ментальності [1-3]. З позицій фрактальної психології світова психіка, як і людська – це природний механізм, що забезпечує здатність творити і відтворювати, структурувати і руйнувати за допомогою втілених (уже структурованих, суб'єктних) чи невтлених (неструктурованих, позасуб'єктних) інформаційно-енергетичних *епіструктур* (грец. *epi* – над). Ці епіструктури як елементи світової психіки є складовими нескінченної рухомої мережі дихотомічних пар та їхніх співвідношень: екстраверсія-інтроверсія, інтуїтивність-сенсорність, етичність-логічність, раціональність-ірраціональність, світло-темрява, сила-слабкість, активність-пасивність, інь-ян, ніч-день, фемінінність-маскулінність, енергійність-млявість, індіферентність-зацікавленість, доцентровість-відцентровість, атрактивність-відштовхування, збереження-витрата, корисність-шкідливість, присутність-відсутність, мертво-живе і т.д. і т.ін.

Така мережа, або матриця, дихотомічних елементів і є тією психічною матерією, яка за своїми ще не пізнаними законами самовідтворюється у формі відношень між народжуваними психофракталами. Психофрактальна *структура* остаточно оформляється разом із фізичним утіленням у людину, групу або інше соціальне тіло. Форма, конфігурація зв'язків елементами психофрактальної структури визначає її належність до якогось класу, виду або множини психічного. Матриця-мережа не має меж, а значить, не має структури й патерну організації, але здатна породжувати певні психічні структури за допомогою певних патернів організації.

Карпенко Зіновія Степанівна

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ

Колісник Олексій Петрович

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри Волинського державного університету імені Лесі Українки, Луцьк

Ліщинська Олена Альбертівна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології АПН України, Київ

Львовочкіна Антоніна Михайлівна

кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України, Київ

Найдьонов Михайло Іванович

кандидат психологічних наук, докторант Інституту соціальної та політичної психології АПН України, Київ

Ставицька Світлана Олексіївна

кандидат психологічних наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, Київ

З М І С Т

Психологія майбутнього. Майбутнє психології

Донченко О. Фрактальність душі і дух суб'єктності як цілісний механізм саморозвитку.....	3
Колісник О. Психологія духовного саморозвитку особистості.....	16
Васютинський В. Творчість і влада: суперечлива єдність у просторі взаємодії.....	22

Обрії психічного життя людини

Алікіна Н. Помилкова психологічна ідентифікація і руйнація життєвих домагань особистості.....	29
Засккіна Л. Когнітивно-афективні утворення в організації індивідуального інтелекту.....	38
Ставицька С. Свієть як психологічний компонент свободи вибору в християнстві.....	48

Соціальна та політична психологія

Карпенко З. Автентичність як стрижень самопрезентації політичного лідера.....	55
Духиевич В. Структура готовності особистості до здійснення політичного вибору.....	63
Ліщинська О. Псевдокультура як передумова виникнення кульгової психічної залежності.....	70
Львовичкіна А. Екологічний простір Помаранчевої революції і його вплив на свідомість мас.....	75
Найдюнов М. Рефлексивні механізми прийняття рішень груповим суб'єктом.....	81

Психологічний світ освіти

Вірна Ж. Психологічні детермінанти невротизації в умовах професійної онтації старшокласників.....	93
Гошовський Я. Депривація простору як соціально-психологічна проблема.....	102
Вольфовська Т. Уявлення учнівської та студентської молоді про ефективну взаємодію в суспільстві.....	110
Бабак С. Психофізіологічні особливості кардіореспіраторної та нервової систем підлітків, залежних від комп'ютерних ігор.....	118
Резюме.....	127
Наші автори.....	139

**ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
КАРДІОРЕСПІРАТОРНОЇ ТА НЕРВОВОЇ СИСТЕМ
ПІДЛІТКІВ, ЗАЛЕЖНИХ ВІД КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР**

Новою дуже серйозною проблемою є поширення такого явища, як психологічна комп'ютерна ігрова залежність, особливо серед дітей та підлітків. Дослідники в галузі фізіології та психології виділяють декілька стадій такої залежності і припускають, що вихід із неї на будь-якій стадії не є повним та обов'язково матиме непередбачувані наслідки.

Утеча від реальності у віртуальний світ істотно викривлює розвиток психічних процесів та функцій, у результаті чого особистість часто характеризується стереотипними ознаками, що є відображенням відповідного замкненого та обмеженого середовища. Такі зміни на сьогодні ще не досить вивчені, тому ми й спрямували наше дослідження на вивчення психофізіологічних показників, зокрема властивостей нервової системи підлітків, з урахуванням особливостей і доміант підліткового віку.

Усі види комп'ютерних захоплень за різної феноменології мають близькі психологічні механізми й особливості. Може, наприклад, спостерігатися особливий стан поглинутості діяльністю, названий "досвідом потоку", що був описаний групою американських психологів. За такого стану очікуваний результат діяльності відходить у свідомості людини на задній план, а сам процес повністю поглинає всю увагу. Виявлено механізми, які забезпечують "залипання" на процесі гри. У випадку "втечі" від реальності у віртуальний світ інтенсивність безпосереднього задоволення від гри знижується, а після її закінчення спостерігаються втома, почуття спустошеності, роздратування.

Дотепер недостатньо вивченим залишається питання про вплив психофізіологічних розладів на показники діяльності серцево-судинної, дихальної, ендокринної та інших систем в осіб зі станом комп'ютерної залежності.

Тому метою нашої роботи було вивчення й аналіз психофізіологічних станів та станів кардіореспіраторної системи підлітків, що перебувають у залежності від комп'ютерних ігор.

Вивчалися фізіологічні та психофізіологічні показники учнів 8-х класів (13-14 років) загальноосвітніх шкіл. У дослідженні брали участь

39 підлітків, яких було об'єднано в три групи за часом утягнення в комп'ютерні ігри: перша група (контрольна) – 15 підлітків, які не мали вдома комп'ютера і не відвідували комп'ютерних залів; друга група – 12 підлітків, які грали в ігри в комп'ютерних залах упродовж 3–3,5 років (починаючи з 10–11 років); третя група – 12 підлітків, які грали в ігри в комп'ютерних залах упродовж 6,5–7 років (починаючи із 6–7 років). Серед випробуваних були тільки хлопці, тому що серед учасників комп'ютерних ігор дівчата не траплялися і в літературі не відзначено комп'ютерних адиктів цієї статі.

З'ясувалася успішність підлітків упродовж останніх трьох років навчання за даними шкільних журналів. Аналізувалися склад сімей і втягненість батьків у роботу з комп'ютерною технікою. Визначалося коло інтересів у позаурочний час.

Схема дослідження включила такі методики:

1. Вимірювання частоти скорочення серця (ЧСС) в стані спокою.
2. Визначення реакції серцево-судинної системи на дозоване фізичне навантаження. Розраховувався показник реакції серцево-судинної системи на фізичне навантаження (ПР-1) та оцінювалися отримані результати за відповідною шкалою [1, 40–41].

3. Визначення стресостійкості серцево-судинної системи. Розраховувався показник реакції серцево-судинної системи на психоемоційний стрес (ПР-2) [1, 41].

4. Вимірювання частоти дихання за хвилину та життєвої ємності легенів (ЖЄЛ) [1, 42–43].

5. Визначення кардіореспіраторного резерву. Розраховувався показник реакції серцево-судинної системи на затримку дихання (ПР-3) [1, 44].

6. Визначення “сили” нервової системи за методикою “Сила нервової системи” [2, 1:22, 2:5].

7. Визначення рівноваженості нервової системи за методикою “Урівноваженість нервової системи” [2, 1:23, 2:5].

8. Визначення властивостей нервової системи за психомоторним показником (за методикою “Тепінг-тест” Є. Ільїна) [3, 368–373].

Цифровий матеріал оброблено на комп'ютері за стандартними методиками для виявлення вірогідних відмінностей між аналогічними показниками досліджуваних груп (за Ст'юdentом) та для виявлення кореляційних зв'язків між різними показниками однієї групи (за Пірсоном) [4].

Насамперед було з'ясовано, що склад сім'ї безпосередньо не впливає на втягування дитини в комп'ютерну залежність. Не виявлено кореляцій і між залученістю батьків до комп'ютерної техніки на робочих місцях і схильністю їхніх дітей до комп'ютерних ігор.

За допомогою анкетування виявлено, що хлопці з різних груп по-різному проводять свій вільний час, оскільки мають різноспрямовані інтереси. Так, із 15 осіб контрольної групи п'ятеро займаються різними видами спорту, двоє – танцями, двоє – музикою, один навчається в художній школі, решта підлітків має друзів і проводить вільний час в основному на подвір'ї. Із 12 представників другої групи лише двоє займаються спортом. У третій групі жодний підліток не має ні часу, ні потреби для будь-яких розвивальних занять. Натомість у приватних бесідах із залежними підлітками виявлено, що час перебування в комп'ютерних залах становив 5–12 годин на добу.

Отримані психофізіологічні показники наведено в табл. 1.

Дослідження стану серцево-судинної системи показало, що частота серцевих скорочень у стані спокою вірогідно зростає із збільшенням терміну перебування дітей біля комп'ютера (див. табл. 1.).

Таблиця 1

Результати дослідження психофізіологічних показників у підлітків (13-14 років) ($M \pm m$)

Досліджувані показники	I група (контрольна) (n=15)	II група (комп'ютерна залученість 3-3,5 року) (n=12)	III група (комп'ютерна залученість 6,5-7 років) (n=12)
Частота серцевого скорочення в стані спокою (за хв)	67,2±0,3	70,8±0,2*	73,8±0,8**, **
Показник реакції (ПР-1) серцево-судинної системи підлітків на дозоване фізичне навантаження ($M \pm m$)	0,39±0,07 Відповідає рівню серце в доброму стані	0,70±0,06* Відповідає рівню серце в середньому стані	1,01±0,05**, ** Відповідає рівню серце в погано середньому стані
Показник реакції (ПР-2) серцево-судинної системи на психоемоційний стрес	1,23±0,02	1,32±0,03*	1,43±0,03 **, **
Частота дихання (за хв)	15,9±0,5	17,0±0,3	18,3±0,3**, **
ЖЕЛ (в мл)	3013,3±35,2	2491,7±20,7*	2050±18,9**, **
Максимальна затримка дихання (сек)	65,9±4,6	55,0±2,9	43,41±1,9**, **
Сила нервової системи (за методикою "Сила нервової системи, $M \pm m$ ")	7,1±0,6 вища за середній рівень	6,1±0,6 середня	4,3±0,7**, ** нижча за середній рівень
Урівноваженість нервової системи (за методикою "Урівноваженість нервової системи, $M \pm m$ ")	6,7±0,6 вища за середній рівень	4,9±0,6* середнього рівня	2,2±0,4**, ** Неврівноважена

Примітка * – вірогідна різниця між експериментальними і контрольною групами, ** – між другою і третьою групами

У разі дозованого фізичного навантаження змінювалася частота серцевих скорочень на різні величини в підлітків з усіх трьох груп і порізному відбувалося відновлення частоти серцевого скорочення після хвилинного відпочинку. Отримані значення ПР-1 свідчать про суттєве погіршення стану досліджуваної системи в підлітків, залежних від комп'ютера (див. табл. 1.).

Так, у 53,3% хлопців, які не мають комп'ютерної залежності, серцево-судинна система перебуває в дуже доброму стані, у 20% – у доброму стані, у 26,7% – у середньому стані. Навпаки, серед підлітків із третьої групи жодний не мав дуже доброго або доброго стану серцево-судинної системи, у 66,7% такий стан відповідав посередньому рівню, у 22,0% – середньому і у 8,3% – поганому рівню (рис. 1.).

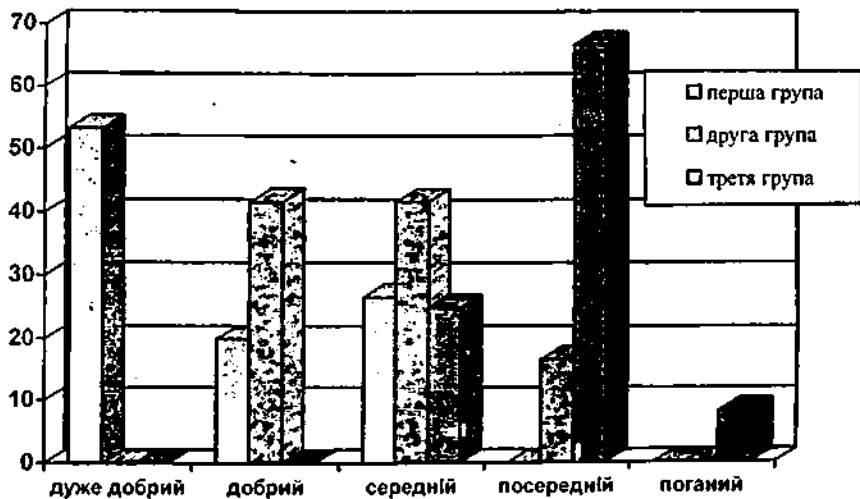

Рис. 1. Частка підлітків (%) із різними станами серцево-судинної системи за ПР-1

Дослідження стресостійкості серцево-судинної системи на розумове навантаження виявило аналогічні зміни. Підлітки з другої і третьої груп мали вірогідні відмінності за показником реакції серцево-судинної системи порівняно з підлітками з контрольної групи.

Найбільших значень цей коефіцієнт досягав у підлітків з найтривалішим терміном залученості до комп'ютерних ігор (див. табл. 1).

Варто також відзначити, що залежні від ігор підлітки, виконуючи інтелектуальне завдання, виявляли емоційну нестабільність і неспокій. Вони виконували завдання досить нервово, намагалися його коментувати, жестикулювали.

Кардіореспіраторні дослідження показали, що частота дихання зростає зі збільшенням терміну втягнутості в комп'ютерні ігри. Водночас частота дихання від'ємно пов'язана із ЖЄЛ: за три роки комп'ютерної залежності ЖЄЛ зменшується на 17,3%, а за 7 – на 32,0% (див. табл. 1). Натомість величини ЖЄЛ позитивно корелюють із часом максимальної затримки дихання: цей показник найменший у підлітків із третьої групи. Показники ЖЄЛ, частоти дихання та максимальної затримки дихання також корелюють із показником реакції серцево-судинної системи на затримку дихання.

Показник ПР-3, згідно із психофізіологічними нормами, не повинен перевищувати величини 1,2 [4]. Цей індекс вірогідно відрізняється між результатами всіх трьох груп (рис. 2). Таким чином, мають місце зміни кардіореспіраторної системи при втягненні дітей у комп'ютерні ігри. Це може бути зумовлено як зниженням моторної діяльності, сколіотичними процесами, палінням (усі підлітки з другої і третьої груп палять), так і факторами середовища, у якому вони переважно проводять свій час. Такий стан може також пояснюватися і впливом опромінення на нервову систему, зоровий аналізатор, ендокринну та серцево-судинну системи.

Виявлені особливості кардіореспіраторної системи підлітків викликають занепокоєння.

Саме в пубертатному періоді відбуваються найбільш значні зсуви морфо-функціональних параметрів, а відповідно, існує й більша ймовірність відхилень у показниках здоров'я з огляду на те, що частота крайніх фізіологічних варіантів зростає. Останні мають таку саму спрямованість, що й патологічні зсуви. Тому прискорений або сповільнений розвиток уже сам по собі розглядається як фактор ризику в межах нормального онтогенезу [5].

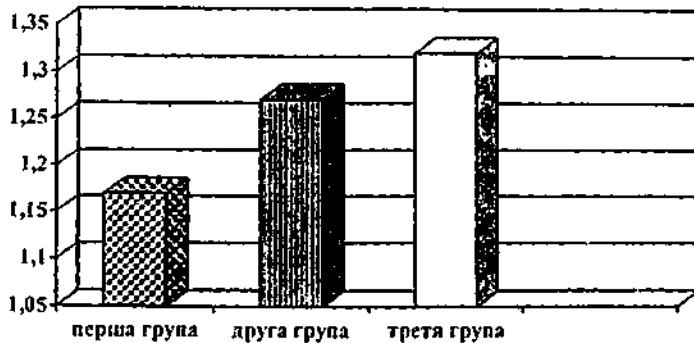

Рис.2. Показник реакції серцево-судинної системи на затримку дихання в підлітків

Як виявилось, частина підлітків-адиктів є надмірно збудлива, вони мало контролюють емоції, досить невірні, їм властива брутальна вербальність, нестриманість, уседозволеність. У бесідах із педагогами та однокласниками ми з'ясували, що в цих підлітків є фізіологічні порушення станів сну. Часто після нічних відвідувань комп'ютерних залів досліджувані підлітки впродовж кількох діб не мають повноцінного відпочинку через перевантаження та перезбудження нервової системи.

У виборі методик дослідження влативостей нервової системи ми виходили з доступності їхнього використання, можливостей урахування особливостей особистості підлітків, залучених до комп'ютерних ігор, їхнього небажання мати "зайві" комунікації з "непотрібними" їм людьми.

Щодо такої властивості нервової системи, як її сила, то, згідно з методикою "Сила нервової системи", виявлено відмінності між двома досліджуваними групами (див. табл. 1).

Оскільки вихідний рівень активації в суб'єктів із слабкою нервовою системою вищий, ніж у суб'єктів із сильною нервовою системою, явище сумачі збудження в них швидше досягає межі реагування і швидше настає гальмівний ефект, тобто зниження ефективності реагування. В осіб із сильною нервовою системою є більший "запас міцності", і тому сумачія в них може тривати довше без досягнення межі реагування. Оскільки величина сумачі збудження визначається тривалістю дії подразника, сильна нервова система

виявляється більш витривалою [3]. Цим і можна пояснити більшу втомлюваність підлітків-адиктів.

У дослідженні найбільш урівноваженими виявилися діти з контрольної групи. Щодо підлітків, залучених до комп'ютерних ігор, то неуврівноваженість їхньої нервової системи зростає із збільшенням терміну психологічної залежності від комп'ютера (див. табл. 1).

На цей фізіологічний рівень неуврівноваженості нервової системи накладаються різні подразнення великої сили і тривалості дії (комп'ютер). Слабкість нервової системи та не зовсім задовільний стан серцево-судинної системи можуть служити психофізіологічною базою для емоційних зривів, вибухів, безконтрольних психічних станів. Досліджувані підлітки-адикти часто брутально й грубо поводитися з оточенням, не зважали на вік і становище в соціумі, виявляли нечутливість до чийогось страждання й болю.

Дослідження функціональної рухливості нервової системи проводилося в психомоторній сфері за тепінг-тестом. У підлітків із контрольної групи виявлено два варіанти кривих моторної діяльності: опуклий і рівний. Для опуклого типу характерно, що темп моторики зростає в перші 10–15 секунд роботи, а далі може знизитися нижче за вихідний рівень. Цей тип кривої свідчить про виражений ефект сумачії збудження в нервових центрах, що притаманне сильній нервовій системі. Рівний тип характеризується тим, що максимальний темп із коливаннями +2 навколо вихідного рівня утримується протягом усього відрізка часу (30 с). Цей варіант свідчить про середню силу нервової системи випробуваних. Для адиктів із другої та третьої груп характерними є два типи: низхідний та увігнутий. Низхідний тип характеризується зниженням вже з 5-секундного відрізка і залишається нижчим за вихідний протягом усього часу роботи. У увігнутого типу зниження темпу змінюється на короткочасне зростання наприкінці роботи. Суб'єктів з двома останніми типами зараховують до групи зі слабкою нервовою системою (рис. 3). Виконання завдання з максимальною інтенсивністю виявляє витривалість нервової системи. Робота в максимальному темпі пов'язана з розвитком позамежного гальмування в нервовій системі [3].

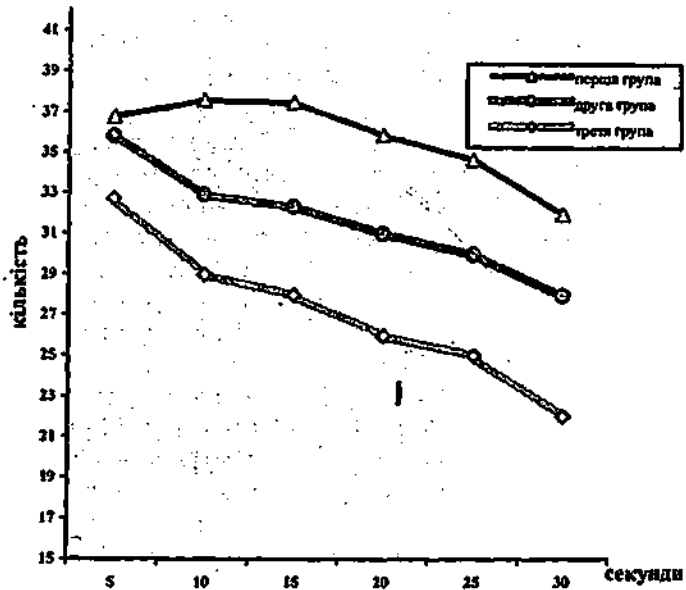

Рис. 3. Типи кривих зміни максимального темпу рухів за тепінг-тестом

Отримані величини показників кардіореспіраторної системи та психодинамічних характеристик нервової системи корелюють між собою. Результати свідчать про вірогідні відмінності в досліджуваних властивостях фізіології та психіки підлітків. Виявлено значущу динаміку психофізіологічних процесів із збільшенням терміну залучення дитини до комп'ютерних ігор.

Проведене дослідження дало підстави зробити такі висновки.

1. Залученість підлітків до комп'ютерних ігор викликає низку змін у фізіологічних та психофізіологічних характеристиках підліткового організму, його особистості, які посилюються в разі збільшення терміну такої залученості.

2. У підлітків, які перебувають у комп'ютерній залежності, мають місце збільшення частоти скорочення серця в стані спокою, сповільнення відновлення роботи серця після дозованого фізичного та

розумового навантажень, зменшення життєвої смності легенів, зростання частоти дихання.

3. Нервова система підлітків-адиктів характеризується слабкістю, неврівноваженістю, недостатньо вираженою функціональною рухливістю психомоторної діяльності.

Література

1. Практикум по психофизиологической диагностике. – М.: ВЛАДОС, 2000.
2. Книга практического психолога: В 2 ч. / А.Н. Беседин, И.И. Липатов, А.В. Тимченко и др. – Х.: Оригинал, Фортуна-пресс, 1996.
3. *Ильин Е.П.* Дифференциальная психофизиология. – СПб.: Питер, 2001.
4. *Гласс Дж., Стэнли Дж.* Статистические методы в педагогике и психологии. – М.: Прогресс, 1976.
5. *Хрисанфова Е.Н., Первозчиков И.В.* Антропология. – М.: Изд-во МГУ, 1999.

Дата подання статті: 10.02.05

РЕЗЮМЕ

Наталія АЛІКІНА. Помилкова психологічна ідентифікація і руйнація життєвих домагань особистості

У процесі ідентифікації особистість не є цілком свідомим реалізатором життєвих домагань. Вона може вдаватися до помилкових, тобто руйнівних соціально-психологічних ідентифікацій. Відтак спотворюється розвиток особистості та унеможливується реалізація життєвих домагань. Випереджальна ідентифікація як установлення своєї або чийсь справжності та визначення рівня сумісності з об'єктом уподібнення стає ефективним засобом проти такої руйнації.

Наталья АЛИКИНА. Ошибочная психологическая идентификация и разрушение жизненных притязаний личности

В процессе идентификации личность не является в полной мере сознательным реалізатором жизненных притязаний. Она может прибегать к ошибочным, то есть разрушительным социально-психологическим идентификациям. Вследствие этого искажается развитие личности и становится невозможной реализация жизненных притязаний. Предохраняющая идентификация как установление своей или чьей-либо подлинности и определение уровня совместимости с объектом уподобления становится эффективным средством против подобного разрушения.

Natalia ALIKINA. The mistaken psychological identification and deterioration of person life's claims

In the process of identification a person not completely consciously realizes own life claims. It may use mistaken that is deteriorative socio-psychological identifications. As a result, it distorts personality's development and realization of its life claims appears to be impossible. The preservative identification as recognition of own or somebody's authenticity and definition of compatibility's level with the object of comparison becomes effective mean against this deterioration.